

חג הסוכות

ברכת שהחיינו

(סוכה מו, א) העושה סוכה לעצמו אומר ברוך שהחיינו וקיימנו וכו', נכנס לישב בה אומר אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה. היתה עשויה ועומדת אם יכול לחדש בה דבר מברך אם לאו לכשיכנס לישב בה מברך שתיים. ומסקינן דרב כהנא קאמר להו לכולהו אכסא דקדושא.

האם ברכה על העשייה פוטר החג

כתבו התוספות שאם בירך בשעת עשיית הסוכה, שוב אינו צריך לברך שהחיינו על החג. ע"ש שראייתם מדלא קאמר מברך שתיים כשנכנס לסוכה, כדקתני סיפא בעשויה ועומדת, ואין יכול לחדש בה דבר, משמע דיוצא בזה שבירך שהחיינו על העשייה. אבל הק' בתוס' דתיפוק ליה דמברך משום יום טוב, כמו שמברכין איום טוב דפסח ועצרת וכל שאר ימים טובים, ות' דכיון דסוכה מחמת חג קאטיא, סברא הוא דזמן דידה אף על פי שבירך בחול פטור הוא אף בחג. לכאורה כוונתו שאם בירך על מה שמסמל שהחג מגיע, א"כ כבר בירך "על החג".

בשו"ת הב"ח (סי' קלב) רצה לדייק שגם רש"י מסכים לתוס', דהנה בפ' החליל (סוכה נו, א) נחלקו רב ורבב"ח, בסדר הברכות בסוכה, האם מברכים קודם על הסוכה ואחר כך שהחיינו, או מברכים קודם שהחיינו ואח"כ על הסוכה. וכתב רש"י שמיירי במי שלא בירך שהחיינו בעשיית הסוכה, כגון שהיתה עשויה ועומדת, ותניא כשנכנס לישב מברך שתיים סוכה וזמן, ואמר רב סוכה לימא ברישא, והדר זמן. והק' הב"ח למה דווקא בלא בירך בשעת עשיית הסוכה, אלא ע"כ משום שאם בירך בשעת עשיית הסוכה שוב לא צריך לברך בשביל היום, ואינו נוגע האם מברך על הזמן ראשון או על הסוכה ראשון, ולכך פירש"י דפלוגתייהו בעשויה ועומדת, דאז שפיר מברך שהחיינו.

אבל הרמב"ם מבואר שחולק, שבהל' ברכות (פרק יא הלכה ט) כתב שכל מצוה שהיא מזמן לזמן כגון שופר וסוכה ולולב ומקרא מגילה ונר חנוכה, מברך עליה בשעת עשייתה שהחיינו, ואם לא בירך על סוכה ולולב וכיוצא בהם שהחיינו בשעת עשייה מברך עליהן שהחיינו בשעה שיצא ידי חובתו בהן וכן כל כיוצא בהן. ובהל' סוכה (פ"ח ה"ו) כתב שבילי יום טוב הראשון מברך על הסוכה ואחר כך מברך על הזמן, ומסדר כל הברכות על הכוס. הרי לן שאע"פ שפוסק הרמב"ם שמברך שהחיינו בשעת העשייה, סתם שבילי ו"ט ראשון מברך שהחיינו.

וכן דעת הריטב"א (סוכה שם) וז"ל כל שבירך על הסוכה או על הלולב זמן בשעת מעשה, שוב אין לומר עליהם זמן, אלא שאומר זמן בשעת קדוש מדין החג, והסכים עמו הרמב"ן.

להלכה, עי' בביאור הלכה (סימן תרמא ד"ה אלא שאנו) שהפמ"ג מסתפק בזה, ובברכי יוסף העלה לדעת התוספות והרא"ש והר"ן וכל בו וא"ח לא יברך, אבל לדעת הרמב"ם והרמב"ן והריטב"א ודעימייהו יברך, ומסיק כיון דספק פלוגתא הוא לא יברך דספק ברכות להקל.

מי שלא אכל בסוכה ליל ראשון

הר"ן (כב, ב בדפי הרי"ף) הביא בשם הראב"ד ז"ל שמי שלא אכל בסוכה לילה הראשון, אף על פי שבירך זמן בביתו, צריך למחר כשישב בסוכה לברך זמן, אם לא בירכו עליה בשעת עשייה, כשם שמברכין על הלולב זמן אף על פי שכבר בירך אותו בלילה.

כדברי הראב"ד פסק הרמ"א (או"ח תרמא, א) דהנה כתב המחבר שאע"פ שאין מברכין ברכת המצוה על עשיית סוכה, אבל שהחיינו היה ראוי לברך כשעושה אותה לעצמו, אלא שאנו סומכים על זמן שאנו אומרים על הכוס של קידוש, וכתב הרמ"א שאם לא אכל לילה ראשונה בסוכה, אף על פי שבירך זמן בביתו, כשאוכל בסוכה צריך לברך זמן משום הסוכה, ואם בירך זמן בשעת עשייה, סגי ליה. וכתב הב"ח שאם איתא שאם בירך בשעת העשייה שוב אינו מברך על החג, א"כ ה"ה שאם בירך על החג אינו מברך על המצוה, א"כ ע"כ שהתוס' חולק על הראב"ד וסובר שאם בירך על החג פוטר נמצוה.

וכבר תמהו עליו שהר"ן כתב להדיא כדברי התוס', וז"ל משמע דאם בירך שהחיינו בשעת עשייה אינו מברך כשנכנס לישב בה, ויש לתמוה דהא צריך לברך משום יום טוב כשם שמברך שהחיינו בשאר יו"ט, ואפשר דכיון דסוכה מחמת חג קא אתיא זמן דידה פטר לזמן דחג. א"כ לדברי הב"ח הר"ן סותר דבריו מיניה וביה.

ובשו"ת שבות יעקב (חלק א סימן לב) דחה דברי הב"ח דאין ראיה מבירך בשעת עשייה שפוטר את היו"ט, לבירך בשעת ירידת גשמים, דכאן הוא שעה דפטור מן הסוכה, ומקרי הדיוט אם יושב בסוכה כיון שהוא עת גשמים, לכן לא יצא בזמן דחג, כיון שבאותו פעם אינו לא שעת עשייה ולא שעת מצוה. אבל לכאורה דבריו תמוהים, שאע"פ שיש ראשונים שבאמת סוברים שאין שהחיינו פוטר אלא או בזמן העשייה או בזמן הקיום, אבל אנן לא קי"ל הכי כמבואר בשו"ע (או"ח תרסב, ב) שאינו מברך זמן ביום שני על הלולב, אא"כ חל יום ראשון בשבת. וכתב המשנה ברורה (ס"ק ב) דממ"נ יצא במה שאמר ביום ראשון זמן אף אם הוא חול, **דלא גרע ממה שאמר זמן בשעת עשיית הלולב דיצא**, ולא דמי לקידוש שאומר בליל ב' זמן שאותו הוא בשביל היום ולא בשביל הסוכה. הרי לן שלהלכה לא צריך שעת עשייה או שעת מצוה, שאם יום הראשון היה חול אז לא היה שעת המצוה. ואולי כוונת השבו"י שכאן בשעת ירידת גשמים גרע טפי, משום שאז מופקע לגמרי מהמצוה. ואולי יש להוכיח כדברינו ממה שהביא השו"י הא דמקרי הדיוט אם יושב בסוכה בשעת ירידת גשם, ולכאורה לא היה צריך לומר את זה, אלא לומר דבעינן או שעת עשייה או שעת קיום, אלא ע"כ כנ"ל דכאן גרע טפי. אבל עדיין צ"ע מסברא, שאע"פ שכאן יש הפקעה ופטור, אבל גם אם אתמול היה יום חול, אין שום שייכות לחיוב, ובכל זאת יכול לברך.

ולגבי עיקר קושיית הב"ח דאם זמן של עשיית הסוכה פוטר זמן של החג, אז זמן דחג יפטור של סוכה, עי' באליה רבה (סימן תרמא, ב) שמביא בשם הכלבו לחלק דברכת זמן על הסוכה פוטרת הזמן של החג, משום דיו"ט טפל למצות סוכה, אבל ברכת זמן של החג אינה פוטרת זמן של סוכה, דסוכה עיקר. כדבריו כ"כ להדיא בספר המכתם (סוכה מו, א), אבל אינו נראה לומר כן בדעת תוס' והר"ן שכתבו להדיא דסוכה מחמת חג קא אתיא, ולכן זמן דידה פטר לזמן דחג. א"כ אדרבה אם זמן דסוכה פוטר החג אע"פ שהחג עיקר, כ"ש שזמן של החג יפטור זמן של סוכה. ואלי יש לומר הפוך מסברת הא"ר, שאם בירך על סוכה שאינו בא אלא בשביל החג נפטר ברכת החג, שאפילו בשעת עשיית הסוכה דעתו הוא על החג, שכל ענין הסוכה אינו אלא בשביל החג, משא"כ כשבירך בשביל החג אינו פוטר הסוכה, שהרי עיקר דעתו אינו אלא על עיקר החג ולא על הסוכה שטיפילה לחג.

ברכת זמן על עשיית הלולב

והנה מבואר שם בגמ' שגם העושה לולב לעצמו מברך שהחיינו, אבל משמע לכאורה שאם בירך זמן על עשיית הלולב, עדיין מברך זמן על החג. שהרי תוס' לא כתבו דבריהם אלא על ההיא דאמרין שהעושה סוכה לעצמו מברך שהחיינו, משמע שזה פשוט שברכת זמן על עשיית הלולב אינו פוטר זמן של החג, וצ"ע מה ההבדל.

ולפי דברי הא"ר נחא, שברכה על סוכה יכול לפטור החג משום שהחג בא בשביל הסוכה, משא"כ ברכה על הלולב אינו פוטר של החג, משום שהחג אינו בא בשביל הלולב, שעל שם מצות סוכה נקרא החג "חג הסוכות", ולא על שם הלולב. אבל לדברינו הדר קושיא לדוכתיה, אם זמן של סוכה פוטר החג, משום שבא בשביל החג, למה זמן של לולב אינו פוטר החג, וצ"ע.

מה נקרא "עשיית הלולב"

בפשטות "עשיית הלולב" היינו האגד, שמאגד הלולב עם ההדסים וערבות. אבל יש להתבונן, שהרי נחלקו התנאים האם לולב צריך אגד או לא, א"כ תינח לר"י שלולב צריך אגד, אז מובן שיש כאן "עשייה", אבל לפי חכמים שלולב אינו צריך אגד, איזה "עשייה" יש כאן, ודוחק לומר שהגמ' הולך רק לשיטת ר"י. והיה אפשר לומר שאפילו לרבנן אע"פ שאינו צריך אגד אבל הרי קי"ל, שגם לדידהו יש ענין באגד מטעם "זה קלי ואנוהו" (סוכה יא, ב), א"כ מטעם זה נחשב האגד ל"עשייה". אבל יעוין בסוגיא דיש דיחוי במצוות, (סוכה לג, ב) על הא דאיתא שאם מיעט הענבים מההדס כשר, שמירי שמיעטן בתר דאגדיה, וקסבר אגד הזמנה בעלמא הוא, והזמנה בעלמא לאו כלום הוא, ולכן לא מקרי "דיחוי מעיקרא". ופרש"י שאין אגודתו קריאת שם להיות חל עליו שם לולב פסול לדחות, והלכך אפילו דחוי מעיקרא אין כאן, עד שיקדש עליו היום ועודנו בפסולו. הרי לן שלמ"ד לולב אין צריך אגד לא נקרא עליו "שם" הושענא עד שיתקדש חג, א"כ הדרא קושיא לדוכתיה איזה עשייה יש ע"י איגוד הלולב, לפי חכמים שלולב אינו צריך אגד.

מי שבירך בשעת שהגג היה סגור

המשנה ברורה (סימן תרלט ס"ק מח) הביא בשם הבכורי יעקב שמי שקידש בליל סוכה והתחיל לאכול, ואח"כ ראה שהלאדי"ן לא היו נפתחין עדיין, שיאכל שוב כזית ויברך לישב בסוכה, אבל קידוש פשיטא שא"צ לברך שנית, ואפילו זמן לא יברך עוד הפעם. ומסביר המ"ב דכיון שמדינא דגמ' מהני הזמן שבשעת עשיית הסוכה למצות סוכה, כ"ש שמהני בזה מה שבירך כשהיו הלאדי"ן סתומים. על הק"ו לכאורה יש פירכא, דשם לפחות הוי בשעת עשייה, משא"כ כאן. אבל עצם ההלכה נכון, דאי לא בעינן שעת עשייה או שעת מצוה, אז מסתבר שיוצא בברכתו בשעה שהגג היה סגור. אבל שמעתי בשם הגר"י זילברשטיין שליט"א להקשות, מאי שנא מההיא דפסק הרמ"א שאם אכל ליל החג בבית שאין הזמן שבירך פוטר הסוכה, ולמחרת צריך לחזור ולברך על הסוכה. ונראה ליישב דכאן לפחות התכוון לברך על הסוכה, שהרי חשב שהגג פתוח, ולכן שפיר פוטר, משא"כ היכא שירד גשם ואכל בבית, אין דעתו כלל על הסוכה, ולכן צריך לחזור ולברך למחרת.

ברכת הזמן ביו"ט שני

כתוב בשו"ע (או"ח תרסא, א) בליל יום טוב שני אומר קידוש, וזמן אחריו מיד, ואח"כ ברכת סוכה. וכתב המ"ב (ס"ק א) דזמן לא קאי אלא אקידוש ולא אסוכה, דאף אם יום ראשון חול יצא בזמן דסוכה, דלא גרע מאילו בירך זמן בשעת עשיית הסוכה דיצא, הלכך צריך שלא להפסיק בסוכה בין קידוש לזמן. אכן מי שלא אכל לילה ראשונה בסוכה וגם למחר בשחרית לא אכל בסוכה, יברך בליל שניה סוכה ואח"כ זמן דאז הזמן יהיה קאי אשניהם. ויש להעיר א"כ שהזמן שבירך ביום הראשון לא גרע מאם בירך בשעת עשיית הסוכה, א"כ למה צריך לברך זמן ביו"ט שני אפילו על החג, הרי כבר הבאנו לעיל שמסקנת הביאור הלכה שאם בירך בשעת העשייה, אז מספק שוב אינו מברך על החג, דספק ברכות להקל. ודוחק לומר שרק אם בירך להדיא על עשיית הסוכה ממש אז פטר הברכה על החג, ולא היכא שבירך בשעת ישיבה בליל א', וצע"ג.

ועי' בשערי תשובה (סימן תרמא, ב) שהמג"א (סי' ת"ר) כ' דיש טועים ליקח אף ביום טוב פרי חדש לליל שני, וטעות הוא דר"ה קדושה א' היא, ובא"ר כתב דרוב העולם נוהגין כן בליל שני דסוכות, וכ' השע"ת די"ל טעמם דחוששין שמא זמן דסוכה דליל ראשון פוטר כר"ה, דאפילו אם היום הראשון חול מ"מ איכא דס"ל שאם בירך זמן על עשיית הסוכה אפילו בחול פוטר זמן דחג דסוכה מכח חג קאתי, ואם כן י"ל דעכ"פ הועיל זמן דליל ראשון כאילו בירך על עשיית הסוכה וכיון שלא היה לבטלה פוטר זמן דחג, וא"צ לברך ליל שני ומחמת ספק פוסקים אלו נהגו כן ע"ש, אבל כ' השע"ת שעכשיו אין מנהג זה כלל בסוכות, רק בר"ה לחוד ותו לא.

ברכת זמן בשעת עשיית שופר

אע"פ שמדינא דגמ' מברכים בשעת עשיית הסוכה והלולב, אבל בשעת עשיית השופר לכו"ע אינו מברך. ועי' במ"ב (סימן תרמא, ב) שמסביר דדוקא דבר שעושין אותו משנה לשנה מברכים שהחיינו בשעת העשייה, אבל שופר ומגילה שעושין אותן לכמה שנים אינו מברך שהחיינו על עשייתן.

ובספר המכתם (שם) כתב עוד סברא שעשיית השופר מפחידו, שמזכיר לו יום הדין, ולכן א"א לברך שהחיינו, שרק על דברים שמשמחים מברכים שהחיינו.

ברכת שהחיינו בשעת תקיעת שופר

אבל יש להעיר א"כ למה מברך שהחיינו על מצות שופר בר"ה, הרי מזכיר לו יום הדין. וי"ל שבשעת עשיית המצוה אע"פ שיש פחד אבל השמחה שיש בקיום המצוה גובר על הפחד, ויכול לברך שהחיינו. וחתני היקר ר' יוסף ברזון שליט"א רצה לתרץ, שבעשיית השופר הוא נזכר ביום הדין אז הוא מפחד, ולכן אינו מברך שהחיינו, אבל בר"ה עצמו שהיו כבר יום הדין, אין תקיעת השופר מזכיר אותו ומפחידו, שיום הדין כבר בעיצומו, ולכן שפיר יכול לברך שהחיינו על המצוה.

שהחיינו ביו"ט שני של ר"ה

נחלקו המחבר ורמ"א (שו"ע או"ח ת"ר) האם מברך שהחיינו על תקיעת שופר ביום שני של ר"ה, המחבר כתב שאם חל יום ראשון בשבת, אומרים שהחיינו, בשופר ביום שני. (אבל אם בירך על השופר ביום ראשון אינו חוזר ומברך). אבל הרמ"א מביא שיש אומרים לאומרו אפילו אם חל יום ראשון בחול, ומוסיף שכן המנהג במדינות אלו. וכתב המשנה

ברורה (ס"ק ז) וז"ל היינו אפילו בלא בגד חדש ופרי חדש, משום דהא היום אין יוצאין בתקיעה של אתמול, ולא אמרינן יומא אריכתא הוא, וה"ה נמי בברכת התקיעה. וצ"ב מאי שנא לגבי לולב שלא מברכים שהחיינו ביום שני, משופר שכן מברכים. ואין לומר משום דר"ה הוי "יומא אריכתא", דאדרבה זה סברא יותר לומר שלא לברך פעמיים. ושמעתי פעם מאאמו"ר שליט"א שבלולב הברכה שבירך ביום ראשון לא גרע מאילו בירך בשעת העשייה (כנ"ל), אבל בשופר שלא מברכים בשעת העשייה, צריך לברך בשעת קיום המצוה ביום שני אע"פ שכבר בירך ביום ראשון, משום דלא יצא בתקיעות של אתמול. אבל עי' במ"ב (סימן תרסב ס"ק ב) שהט"ז כתב טעם אחר, וז"ל אף על גב דגבי שופר מנהגינו לומר זמן אפילו ביום שני, שאני התם דלפעמים עיקר הקדושה הוא ביום שני כמ"ש שם בסימן ת"ר, ר"ל שאם באו עדים אחרי מנחה, שלפי התקנה אין מקבלים עדותן, ואז עיקר היו"ט הוא ביום שני. אבל צע"ג שגם בלולב לפעמים עיקר החיוב הוא ביום שני, אלא שממ"נ יצא דלא גרע משעת עשייה, א"כ מ"ש שופר מלולב. והא דלא תי' כאאמו"ר, י"ל שאע"פ שאין נוהגין לברך משום שקיים לזמן ארוך, אבל בדיעבד אם בירך יתכן שאינו ברכה לבטלה, ולכן לולי סברת הט"ז היה פטור מלברך ביום השני, וצ"ע.